

ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛИОРАЦИЯ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ЎЗARO БОҒЛИҚЛИГИ

Iminov To'xtasin Nurmatovich

University of economics and pedagogy, i.f.f.d., dotsent e-mail: iminov68@list.ru, tel:+99894-010-81-

68

Annotatsiya: maqolada irrigatsiya xizmatlari va melioratsiya tadbirlari bilan suqoriladigan erlarda shuqullanuvchi tashkilotlarda ushu xizmatlar hamda tadbirlarni rejalashtirish, loyiخالashtirish va irrigatsiya-melioratsiya fondlaridan samarali foydalaniش жарaёnida ularning ўzlariga хos хususiyatlar hamda ўzaro boғlovchi kўrsatkichlar kelтирилган.

Kalit so'zlar: suv resurslarining notekis taqsimlanganлиги, irrigatsiya xizmatlari, meliorativ tadbirlar, xizmatlar doirasidagi samaradorlik, irrigatsiya xizmatlari va meliorativ tadbirlar rentabelлиги.

Аннотация: в статье описано внедрение прозрачного и рыночного порядка выделения земельных участков в нашей стране, обеспечение стабильности в имущественно-правовых отношениях, связанных с землей, а также определение экономической ценности земли и ее финансовых характеристик, значение нормативно-правовых документов для развития отрасли.

Ключевые слова: права собственности и аренды, права постоянного пользования, заявитель, электронный онлайн-аукцион, фермерские хозяйства, финансовая поддержка.

Annotation: in the state, the introduction of a transparent and market order for the selection of land plots in our country, the establishment of stability and business-legal relations related to the land, as well as the definition of the economic value of the land and its financial characteristics, the significance of normative-legal documents for the development of the country are described.

Key words: ownership and lease rights, permanent use rights, applicant, online electronic auction, farms, financial support.

КИРИШ

Президент Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, мамлакатимизда ирригация ва мелиорация тadbirlarининг барча харажатлари тўлиқ давлат бюджети ҳисобидан қопланиши қишлоқ хўжалиги экинларидан мўл ҳосил олишда муҳим омил бўлмоқда. Қишлоқ хўжалиги экин майдонларини сув билан кафолатли таъминлаш мақсадида ҳар йили давлат бюджетидан 2 триллион сўмдан ортиқ, суқорилadиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун 400 миллиард сўмдан зиёд маблағ ажратилмоқда [2]. Ушбу маълумотлар суқорилadиган ерлардан фoyдаланишда ирригация хизматлари

ва мелиорация тадбирларини ривожлантиришга алоҳида эътиборни талаб қилади.

Шу нуқтаи назардан, суғориладиган ерларда ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирлари билан шуғулланувчи ташкилотларда ушбу хизматлар ҳамда тадбирларни режалаштириш, лойиҳалаштириш ва ирригация-мелиорация фондларидан самарали фойдаланиш жараёнида уларнинг ўзларига хос бўлган қуйидаги хусусиятларни ҳисобга олиш лозим.

Биринчидан, қишлоқ хўжалик экинлари ўсишидаги биологик хусусиятларини ҳисобга олишнинг мураккаблиги яъни бир хил ўлчамдаги майдонда бир хил экин етиштириш учун ҳар-хил меъёрларда сув сарфланиш ҳолати мавжуд. Бу барча суғориладиган ерлар учун сув ресурслари манбаи таркибини қишлоқ хўжалиги экинлари сув истеъмоли ҳажми билан мослаштирадиган такомиллашган хизмат кўрсатиш тизимини яратишга тўсқинлик қилади.

Иккинчидан, суғориладиган ерлар кесимида сув ресурсларининг нотекис тақсимланганлиги ва битта ҳудуднинг тупроқ-мелиоратив шароитларини турли-туманлиги кузатилади. Шунинг учун, сув истеъмолчилари ва сувдан фойдаланувчилар ўртасида сувларни қайта тақсимлаш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини мунтазам ва тизимли яхшилаб туриш учун бюджет маблағларини сарфланишига олиб келади.

Учинчидан, ўз вақтида ва керакли ҳажмлардаги ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларини 80 фоиз атрофида трансчегара сувлари ҳисобига амалга оширилади ва бундай ҳолат ушбу хизматлар ҳамда тадбирларни чегарадош мамлакатларнинг ушбу сувларга ижтимоий-иқтисодий муносабатларига қараб шаклланишига, ресурстежамкор технологиялардан фойдаланишга, сув исрофгарчилигини олдини олишга мажбур қилади.

Тўртинчидан, ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларидан фойдаланиш жараёнида табиий ресурс (ер ва сув) лар сифатига таъсир ўтказилади. Бунинг оқибатида чекланган табиий ресурслар қаторига кирувчи суғориш суви ва суғориладиган ерлардан иқтисодий фаолиятда фойдаланиш имконияти қисқариши содир бўлади.

Бешинчидан, сув истеъмолчилари ва сувдан фойдаланувчиларни суғориш тармоғига нисбатан жойлашувининг ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларини кўрсатиш, агромахсулот етиштириш самарадорлигига таъсири мавжуд. Шу туфайли, ер-сув ресурслардан адолатли ва тўғри фойдаланишни йўлга қўйиш ниҳоятда зарур.

Олтинчидан, суғориладиган ерларда кўрсатиладиган ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларига бозор тамойиллари ва механизмларини қўллаш имкониятларининг чекланганлиги. Чунки, сув таъминотида рақобат бўлиши мумкин эмас, чунки сув битта ариқ ёки манбадан берилади, бунда бозор муносабатлари чекланган, бошқача айтганда, бу табиий

монополия ҳисобланади, шунингдек, сувга ва ирригация-мелиорация фондларига давлат мулкчилиги мавжуд ва ҳоказолар.

Адабиётлар шарҳи. Ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги олимлар томонидан билдирилган муносабатлар қимматли аҳамиятга эга. Жумладан, Ў.П.Умурзақов, Т.Ризаевлар суғориладиган ерларда ушбу хизматлар ва тадбирларининг ривожланиши уни бошқаришда иштирок этувчиларнинг реал рағбатига боғлиқ, деб ҳисоблайдилар. Сув истеъмолчилари сув ҳўжалиги объектларини сақлаш, уни ишончли ишлашини таъминлаш учун катта сарф ҳаражатлар қиладилар. Шу сабаб, улар ушбу ҳаражатларни тўла оқланишидан манфатдор бўлади. Бундай шароитда сув истеъмолчиларини рағбатлантирувчи асосий омил – бу сувни кафолатли таъминлашдир. Сув истеъмолчилари энг арзон сувга ҳамма вақт ҳам асосий эътиборини қаратмайди, аниқроғи, агар сув таъминоти ва хизматлар кафолатланган бўлса улар сувга юқори ҳақ тўлашга доимо тайёр бўлади [7].

З.С.Шохўжаева қишлоқ ҳўжалигида суғориш тизимларини мунтазам жорий ва капитал таъмирлашни ўз вақтида олиб борилиши сувлардан фойдаланиш коэффицентини кўтарилиши ҳисобига ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади, деган фикрни илгари суради. Шунингдек, суғориш тизими қандай бўлмасин барибир молиявий маблағ билан боғлиқлигини таъкидлайди [9].

А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниевлар эса, ерларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашаётганлиги, илмий ва амалий жиҳатдан асосланган алмашлаб экиш тўлиқ жорий этилмаётганлиги, суғориш иншоотларининг ишга яроқлилик ҳолати пасайиши, ер ва сувлардан самарали фойдаланганлик учун рағбатлантиришнинг сустлигини ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларини ривожлантиришга тўсқинлик қиладиган сабаблар қаторига қўшадилар [3].

Тадқиқот методологияси. Ilmiy maqolada tahlil va sintez, tizimli yondashuv, iqtisodiy tahlil, guruhlash, ekspert baholash va taqqoslash usullaridan foydalanilgan.

Таҳлил ва натижалар. Ўзига хос бўлган ушубу хусусиятлар ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларини ўзаро боғлиқ ривожлантириш ҳамда иқтисодий самарадорлигини боғлиқликда ошириш асосларини яратади, шунингдек, уларни хизматлар кўрсатишда ва тадбирларни амалга оширишда ҳисобга олиш ер-сув ресурслари самарадорлигини ортишига кўмаклашади.

З.А.Артукметов маълумотларига кўра, Ўзбекистонда жами фойдаланиладиган сувларнинг 92 фоизи суғоришга, 5,5 фоизи коммунал-маиший ҳўжалик ва 1,5 фоизи саноат эҳтиёжларига, 0,8 фоизи баликчиликка ва 0,2 фоизи энергетика мақсадларида фойдаланилади [5]. Андижон вилояти бўйича ушбу кўрсаткичлар қуйидаги 1-жадвал маълумотларида келтирилган.

1-жадвал

Андижон вилоятида сув ресурсларидан фойдаланиш таркиби [12]
 Сувни истеъмол қилувчи ва сувдан фойдаланувчи
 тармоқлар 2015 йил 2020 йил 2020 йил 2015 йилга нисбатан,
 %

Ҳақиқатда олинган сув, млн. м³ Жамига нисбатан фоизда,
 % Ҳақиқатда олинган сув, млн. м³ Жамига нисбатан фоизда,
 %

Суғориш	2465,0	91,43	2464,8	91,23	99,99
Саноат	2,2	0,04	2,2	0,04	100,00

Коммунал-маиший хўжалик

122,2

2,52

122,2

2,50 100,00

Қишлоқ хўжалик 211,1 5,33 229,8 5,41 108,86

Балиқчилик хўжалиги

32,8

0,68

32,8

0,82 100,00

Жами: 2833,3 100,00 2851,8 100,00 100,65

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, вилоятда сув манбаларидан ҳақиқатда олинган сувларнинг энг катта улуши ёки 92 фоизи қишлоқ хўжалик экинларини суғоришга сарфланади. Шунинг учун, сув ресурсларидан экинларни суғоришда фойдаланишнинг амалдаги даражаси, уни кўпайтириш имкониятларининг чегараланганлиги суғориладиган ерларда ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларидан фойдаланишни яхшилаш бўйича чораларни амалга оширишни доимий заруриятга айлантиради.

Бу эса, ўз навбатида қишлоқ хўжалик экинларини суғоришда сувларни етишмаслиги сабабларини, суғориш сувидан унумли фойдаланиш йўллари хамда самарали ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларини шакллантириш шароитларини суғориладиган ерлардан қидириш лозимлигини кўрсатади, шунингдек, уни ривожлантиришни соҳа мутахассисларининг асосий вазифасига айлантиради.

Марказлаштирилган бошқарув тизими ва давлат бюджети ҳисобига суғориладиган ерларни молиялаштириш сув истеъмолчиларига самарали хизматни таъминлай олмайди. Бунинг асосий сабаби эса, ирригация тармоқлари ва ерларнинг мелиоратив ҳолатининг ёмонлашиб бориши, сувнинг иқтисодий самарадорлигининг секин ўсиши, ерларнинг деградацияга учраши, атроф-муҳитни ифлосланиши, сув тақсимоотидаги камчиликлар, сув

исрофгарчилигининг кўплиги ва ҳоказолардир. Шунинг учун, суғорма деҳқончиликда ер-сувдан тежамли фойдаланиш ва уларнинг самарадорлигини оширишни суғориладиган ерларда фаолият олиб бораётган субъектларининг ўзларига юклатиш энг мақбул усулдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 ноябрда "2018-2019 йилларда ирригацияни ривожлантириш ва суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш Давлат дастури тўғрисида" ги ПҚ-3405-сонли қарорида суғориладиган ерларнинг сув билан таъминланганлик ва мелиоратив ҳолатини баҳолашнинг норматив-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш, сув ресурсларини оқилона бошқариш ва фойдаланишни, ирригация-мелиорация тадбирларининг ўз вақтида ва сифатли амалга оширилишини таъминлаш вазифаси ҳам қўйилган [1].

Хулоса ва тавсиялар. Ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирларини ўзаро боғлиқликда ривожлантиришнинг муҳим шартларидан бири ушбу фаолиятни таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш ҳисобланади. Шунга мувофиқ, сув хўжалигида ирригация ва мелиорация хизматларининг самарадорлигини ўзаро боғлиқ кўрсаткичлар ёрдамида аниқлашга эришиш вазифаси ўта муҳимдир. Маълумки, хизматлар доирасидаги самарадорлик – бу хизматлар учун сарфланган ресурслар (моддий, меҳнат, табиий ва ҳоказолар) ҳаражатларини қопланишидир. Даставвал ушбу тизимда кўрсатиладиган ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирлари самарадорлигига доир олимлар фикрларига назар ташласак. Бунда улар томонидан айнан ирригация хизматлари ва мелиорация тадбирлари самарадорлиги биргаликда ўрганилмаганлигини таъкидлаган ҳолда, аксарият олимларимиз фикр ва қарашларида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини алоҳида, мелиорация тадбирлари самарадорлигини алоҳида кўрилганлигини ва уларни ўзаро алоқадорликда ўрганиш масаласига мурожаат этилмаганлигини қайд этиш жоиз.

Жумладан, МДХ олимларидан М.Ф.Кудин [10], В.С.Дмитриев, А.К.Заикина, В.Б.Яблошинская, В.П.Штыка, О.А.Лазутина [11] республикамиз олимларидан З.Я.Худойбергенов фикрига кўра, сув ресурслари самарадорлиги суғориладиган майдон бирлигига сарфланган сувлар миқдори, сарфланган сувлар бирлигига қилинган ҳаражатлар, сарфланган сувлар бирлигига олинган маҳсулот, соф даромад ва фойда ҳамда шу кабилар билан белгиланади [8].

А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниевлар эса, суғориш тизимининг фойдали иш коэффиценти, суғориш сувидан фойдаланиш коэффиценти, сувдан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари ёрдамида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ифодалашини илгари суришади [3].

Мелиоратив тадбирлар самарадорлиги бўйича МДХ давлатлари олимларидан В.С.Дмитриев, З.А.Сыромятникова, Н.С.Путято [10], М.М.Фарзалиев, А.М.Мусаев, И.М.Аскеровлар [11], малакатимиз олимларидан

А.С.Султонов ва бошқалар таъкидлашларига қараганда, мелиорацияланган ерлар бирлиги ва унга сарфланган капитал маблағлар бирлиги ҳисобига олинган ҳосил, маҳсулот ва соф даромадлардан иборат [6].

С.Авезбаев, С.Н.Волковлар эса, мелиорацияланган ерларда ҳосилдорликнинг ўсиши, мелиорацияланган ерлар бирлигига сарфланган ҳаражатлар, капитал ҳаражатлар бирлигига олинган қўшимча соф даромад, капитал ҳаражатларни меъёрларга нисбатан қопланишини мелиоратив тадбирларнинг самарадорлиги сифатида келтириб ўтганлар [4].

Юқоридагилар ва ирригация хизматларини мелиорация тадбирларига таъсири, алоқадорлиги нуқтаи назаридан ушбу хизматлар ва тадбирлар бўйича қуйидаги самарадорлик кўрсаткичларини таклиф қиламиз:

□1 га экин майдонига ҳақиқатда берилган сувни меъёрга нисбатан салмоғи, %

□1 м³ тежалган сув ҳисобига олиниши мумкин бўлган:

- маҳсулот, сўм
- фойда, сўм

□сув тежайдиган технологиялар қўланилаётган майдонларнинг жами суғориладиган майдонлардаги салмоғи, %

□сув тежайдиган технологиялар қўланилиши ҳисобига олинган қўшимча:

- ҳосил, ц
- маҳсулот, минг сўм
- фойда, минг сўм

□ер ости сувларининг жойлашиш чуқурлиги 0-2 метр бўлган суғориладиган ерлар салмоғи, %

□ер ости сувларининг шўрланиш даражаси 0-3 г/л бўлган суғориладиган ерлар салмоғи, %

□шўрланмаган ерларни жами суғориладиган ерлардаги салмоғи, %

□суғориладиган ерлардаги мелиоратив ҳолати яхши майдонларнинг салмоғи, %

□1000 сўм ирригация ва мелиорация ҳаражатлари ҳисобига олинган қўшимча:

- ҳосил, ц
- маҳсулот, минг сўм

□ирригация хизматлари ва мелиоратив тадбирлар рентабеллиги, %

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 ноябрда "2018-2019 йилларда ирригацияни ривожлантириш ва суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш Давлат дастури тўғрисида" ги ПҚ-3405-сонли қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевни Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишлаб ўтказилган тантанали маросимда сўзлаган нутқи. Халқ сўзи, 2017 йил 10 декабр.
3. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти. Дарслик. – Т.: ТДИУ, 2010. –83 б.
4. Аvezбаев С., Волков С.Н. Ер тузиш иқтисоди. Дарслик. –Т.: Янги аср авлоди, 2002. –249 б.
5. Артуқметов З.А. Сув ресурслари ва сувдан фойдаланиш – Т.: ТДАУ, 2007. – 3 б.
6. Иминов Т.Н., Курганов Х.Р. Современное значение и роль развития агропромышленного комплекса. Материалы III Международной научнопрактической конференции на тему «Современная наука: перспективы, достижения и инновации». Астрахан, Россия. 30 июня 2020 г., с.-70-72.
7. Султонов А.С., Умурзоқов Ў.П., Рашидов Ж.Х. Сув хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. –Т.: ТИМИ, 2008. –116 б.
8. Умурзақов Ў.П., Ризаев Т. Сув истеъмолчилари уюшмаларини барқарор ривожлантириш имкониятлари // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2011. –№11. –25 б.
9. Худайберганов З.Я. Сув ресурсларидан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий асослари. Монография. –Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009. –22-24 б.
10. Шохўжаева З.С. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш / Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация. –Қарши, 2010. –25,131 б.
11. Экономика мелиорации земель. –М.: Колос, 1981. –5-15с., Эффективность мелиорации и водного хозяйства. –М.: Агропромиздат, 1986. –36-40 с.
12. Эффективность мелиорации и водного хозяйства. –М.: Агропромиздат, 1986. –76-79 с.
13. Норин-Қорадарё ирригация тизимлари ҳавза бошқармаси маълумотлари.